

Monok István: Időkapszula, vagy szolgáltató üzem - A könyvtárak ereje és gyengeségei

A könyvtárak társadalmi szerepének változását a mai Európában két alapvető tényező határozza meg. Az egyik az, hogy a kulturális örökség jelentős részének megőrzésével és rendelkezésre bocsájtásával történő potenciális hagyományátadás mellett, az információs technológia egyre bővülő lehetőségeinek kihasználásával információs központokká válnak. Ebben a szerepkörben a kutatást, az oktatást és nevelést és nem mellékesen a tudományos és köznapi ismeretek elterjesztését szolgálják. Anyagukat, amennyiben sikerül megőrizni, tekinthetjük időkapszulának is, olyannak, amelyet évezredek múltán csodálkozva nyitnak fel azok, akik majd akkor élnek, vagy éppen érkeznek erre a bolygóra. A másik alapvető tényező az európai dimenzió kiszolgálása, vagyis az a szerep, amelyet a könyvtárak az európai öntudat kialakításában játszanak.

Írásom elején ez utóbbi, részben kulturális politikai szempontokról beszélnék. Európa semmi olyat nem tud termelni a jövőben, amit másutt a világon ne tudnának. Csak az európai országok kulturális öröksége, az erre épülő oktatás és teremteni tudás adhat szerepet a jövőben az itt élő embereknek, teheti őket versenyképesé a munkaerőpiacon. Más nem. A második világháborút követően az éppen aktuális katonai, hadiipari szempontok - az acélipar ezért volt akkor elsődleges kérdés - vetették fel egy európai közösség kialakításának szükségességét. Ezt követően - és sajnos, napjainkban is - egyoldalúan a pénzügypolitika alakítja ezt a szövetkezést. Meggyőződésem, hogy az európai politikának egyszer szembe kell néznie azzal a ténnyel, hogy kulturális politikáját elrontotta akkor, amikor a tagállamok magánügyévé nyilvánította (vagyis az Európai Unió politikai szintjén degradálta), és azzal, hogy nem stratégiai elemként kezeli.

A nemzeti könyvtárak, illetve a központi gyűjtemények (múzeumok, levéltárak, könyvtárak) kialakulása összefügg, ezért egybeesik a nemzetállamok kialakulásával. Magyarország ebben a tekintetben is szinkronban volt a nyugat-európai államokkal. A XV. század második felében Mátyás a hatalmi reprezentáció eszközeként finanszírozta a Bibliotheca Corvina összegyűjtését, fogadta el környezetének tanácsait azzal kapcsolatban, hogy a modern nagyhatalom az oktatási, a tudományos és a kulturális intézményrendszert nem nélkülözheti. Országunk történetének ez volt talán az egyetlen korszaka, amikor példaként is szolgáltunk a többi királyság számára. A francia, a spanyol vagy az angol királyság csak fél évszázaddal később tudott hasonló programot elfogadni, illetve megvalósítani. Az itáliai és a német területek a kora újkori széttagoaltságuknak megfelelően fejedelemségenként, illetve városállamonként külön-külön hozták létre hasonló intézményeiket. Ez a regionalitás a XIX. század második felében bekövetkezett országegyesítések ellenére is erős maradt (és menti meg őket ma is a fővárosvízfej-szindróma kialakulásától). A nemzeti fejlődésben megkésett államok - olyan népek formálták ezeket, amelyek más államalkotó néppel együtt, vagy a korai újkorban valamely nagyhatalom által katonailag is elfoglalt területen éltek - a XVIII-XIX. század fordulóján vagy még később alakították ki nemzeti intézményeik rendszerét. Gondoljunk csak a XIX. század második felében egyesült román vajdaságokra, vagy a török uralom alól az újkorban felszabadult bolgárookra.

Vagyis a mai Európa nem csupán kulturális hagyományában sokszínű, hanem abból a szempontból is, hogy vannak olyan államok, amelyek nagyon régi államisággal bírnak, vannak, amelyek a közelmúltban nyerték vissza önállóságukat (a balti államok, Szerbia, Bosznia-Hercegovina, Horvátország stb.), és vannak olyanok is, amelyek most teszik az első lépéseket az önálló államiság történetében (Szlovákia, Macedónia, Koszovó). Természetes

tehát, hogy a nemzeti (vagy annak hitt, gondolt és deklarált) kultúra intézményei különböző társadalmi súllyal bírnak. Ha csak a szomszédjainkat tekintjük: Horvátország a legutóbbi háború alatt épített új nemzeti könyvtárat, modernizálta nemzeti levéltárát (és pusztította el a bosnyák nemzeti levéltárát, amelynek intézménypárját, a nemzeti könyvtárat a szerbek égették fel). Szlovénia a többi déli szláv államtól való másságát hangsúlyozza (nagyon szimpatikusan, nem agresszív módon), és határozottan szakítana karintiai német mivoltával (feleslegesen, és bizton sikertelenül). Ausztria sok tekintetben arctalannak mutatja magát. Megtagadta Habsburg múltját, és - Burgenland esetében - a magyar államiság ottani emlékeit háttérbe szorítja, másként értelmezi. Szlovákia határozottan múltat épít magának, és sok sikerrel fogadtatja el ezt a múltértelmezést a világgal, hangsúlyosan is az Európai Unió igazgatásában résztvevőkkel. Az unión belül a legnagyobb digitalizálási programot hívta életre, így napjaink leghatékonyabb tudatformáló erejét állítja sajátos múltat tagadó, múltértelmező céljai szolgálatába. Ukrajna nem vesz tudomást arról, hogy van nem ukrán múltja is, Románia pedig a XVIII. század óta ismeri a nemzeti minimum fogalmát, amelyre alapozva tudatosan építkeznek - bizonyos tekintetben ("hagymakupolás honfoglalás") szó szerint - a Nagy-Románia-álmom valóra váltásán. Kulturális tekintetben is következetes propagandát folytatnak külön gondoskodva arról, hogy a világnyelveken megjelenő humán tudományos kiadványok száma ne csökkenjen. Szerbia ma nagyon aktív az UNESCO-ban, a világszintű kulturális programokban, és aktivizálódik az Európai Unió szintjén is.

Európa más területén a nemzeti gyűjteményeknek van olyan szerepük is, hogy az elfeledett, a szándékosan elfeledtetett vagy balgán odahagyott nemzeti jelleget (nemzeti nyelvet és nemzettudatot) újjáépítsék (Hollandia, Svédország például). Ugyanígy a nagy nemzeti kultúrák nemes vetélkedésében a kulturális politika irányítói - hatalmi ambíciókkal összefüggően persze - ezeknek a gyűjteményeknek szerepet juttatnak, a nemzeti kultúrák világszintű megjelentetésének egyensúlyozásában is (Spanyolország vagy Franciaország contra angolszász világ). Miután a versenyfutás, a kulturális örökség ápolása, felmutatása és a róla szóló ismeret elterjesztése modern eszközökkel történik, komoly vetélkedés zajlik abban a tekintetben, hogy kinek a nemzeti kultúráját, hányan és mikor érik el informatikai eszközökkel. A memoria nationalis (memoria Gallica, Slovaca, Hungarica stb.) megerősítése nem nacionalista, főként nem sovíniszta céllal történik (mutatis mutandis), hanem az európai kulturális sokféleség megőrzése és megismertetése jegyében. Paradox módon, hála istennek és köszönhetően a közvetítő médiumnak, a nemzettudat egyre kevésbé tud kialakulni, megerősödni anélkül, hogy a végeredmény ne a memoria Europaea lenne. Magyarország helyzete különösen ilyen. Amikor Széchényi Ferenc megalapította a Bibliotheca Regnicolarist, generációjának (magyar, szlovák, román, horvát stb.) tagjai még éppen utoljára a történelemben hungarus tudattal bírtak, és nem magyarság tudattal. A XIX. és a XX. század folyamán az egykori Magyarország területén élt népek önálló államokat hoztak létre, önálló nemzettudattal bírnak, és ennek őrzésére megalakították nemzeti gyűjteményeiket. Ma a Kárpát-medence országai versenyeznek abban, ki, milyen hatékonyan tudja saját örökségét digitalizáltan a világ elé tárni és mint a magáét megmutatni. Akármennyire is szeretnék a politikai álláshelyeket éppen betöltő emberek egyes csoportjai, a végeredmény a közös örökség közös megismerhetősége, és reméljük, megismerése lesz. A bornírt politikai gondolkodás káros hatását az intézményrendszerek bilaterális kapcsolatai részben ellensúlyozhatják. Ezért nagyon fontos, hogy a könyvtárak is - napjainkban messze erejükön túl - aktívak maradjanak a nemzetközi szervezetekben (CENL, LIBER, EBLIDA stb.), illetve programokban (Europeana, World Digital Library stb.)

A könyvtárak legnagyobb erőssége az, hogy anyagilag nem érdekeltek a kulturális örökséggel való foglalkozásban. Tudnak a tartalomnak élni, a valóban demokratikus elvek mentén foglalkoznak ezzel. Könyvtártípusonként más és más szempontok döntenek el munkavégzésük

prioritásait, de a végeredmény biztosan közhasznú lesz. A tevékenységük kapcsán keletkező bevétel fontos, sokak szerint elengedhetetlen, de a munka lényegét tekintve a priori nyereséges. A munkafolyamatok modernizációja (a tevékenység eszközparkjának megváltozása) örvendetes dolog, de nem öncél. A technikai innovációban anyagilag érdekeltek számára természetes módon az.

A történelem ebben a tekintetben is fontos üzenetet küld: a könyvnyomtatás feltalálása szükségszerű volt, már két évszázaddal Gutenberg megszületése előtt volt igény rá (ezért a kéziratos könyvkiadás teljes rendszerét átalakították). A betűszedés és a nyomtatás gépesítésekor is előbb létezett az igény a társadalom részéről egy hatékonyabb, nagyobb példányszámot előállítani tudó sokszorosításra, mint a technikai újítás feltalálása. Igaz, ekkor már csak fél évszázados "várakozásra" volt ítélve a társadalom az igény megszületése és annak kielégítése között. Ma az informatikai és a kommunikációs technológia évtizedekkel megelőzi az eszközre való igény kialakulását, vagyis a technológia birtokosai anyagi okokból kényszerítik a társadalmat egy kiüresedő, a tartalomra tekintettel nem lévő világ felé.

A könyvtárak gyengesége, hogy nem tudnak megfelelő érveket felsorolni azoknak a döntéshozóknak, akik a technológiai makettek finanszírozásával feladatukat letudni látszanak. Napjainkban a makett, a modell - a színes luftballon mindig érdekesebb, mint egy kőfal -, és az ehhez kapcsolódó tudományos vagy társadalmi közélet fontosabbnak ítéltetik sokak által, mint a szerintük mögöttes tartalom. Jóllehet a technológiai eszközök jelentenek mögöttes lehetőséget a tartalmi munkához. Ebben a tekintetben mindenképpen egyensúlyra kellene törekedni, de sajnos, a könyvtáraknak vagy más, a tartalommal dolgozó intézményi rendszereknek sok esélye nincsen az anyagi érdekeltségek szerint gondolkodók és alkotók mellett. Szeretném aláhúzni, hogy nem az anyagi érdekeltség mentén gondolkodók ellen kell érveket felsorakoztatni.

A könyvtárak másik nagy erőssége az a szabványos világ, amely alapján már évszázadok óta dolgoznak. Vagyis az információ minőségét részben a könyvtárak garantálják. Ezért másolják nyilvántartásainkat, technikai hozzáadott értékek mentén ezért jó üzlet az eladásuk. Soha nem láttam olyan hatékony, attraktívan újító vállalkozást, amelyik magára vállalta volna bármely közgyűjtemény nyilvántartásának elkészítését, vagy akár csak gyors retrokonverzióját (megfelelő mennyiségű pénzért persze sok ilyen vállalkozó akad). Bármennyire is anakronizmus, ma Magyarországon a meglévő könyvtári dokumentumok metaadatainak digitalizálásáról beszélni, egyik nagy gyengeségünk éppen az e területen való lemaradásunk. Vannak persze másutt is gondok. Nem csupán tőlünk keletre. Az olaszországi könyvtárak katalógusai, nyilvántartásai éppen csak megérintették a világhálót, de Spanyolország vagy Franciaország sem dőlhet hátra, munkájukat befejezve. Persze ez utóbbi esetekben a hallatlan gazdagság - a rengeteg könyvtár, hatalmas könyvállománnyal - a lezárható munka akadálya, nem pedig a tudatos kulturális politika hiánya, illetve a kevés pénzből is rablógazdálkodás folytatása. A döntéshozók számára csábítóbb egy-egy látványos kísérlet a világhálón, semmint az alapvető, ám lassúbb, intézményszerű működés finanszírozása. Államigazgatási szempontból az a gond oka, hogy az ágazatért felelős minisztertől elvettek minden modernizációt segítő pénzösszeget, vagy a Miniszterelnöki Hivatalba, vagy a koalíciós partner - ha éppen van ilyen - fennhatósága alá tartozó külön minisztériumba helyezték. Új hivatal, új bizonyítási kényszer, új cégek alapítása, új intézmények alapítása, majd annak a kijelentése, hogy túl sok a fenntartandó intézmény.

Pedig a számbavétel és ennek digitális megmutatása nem egyszerűen könyvtári vagy közgyűjteményi belügy. A számbavétel fontossága akkor tűnik ki, ha nincsen. Bosznia-Hercegovinát a szerbek és a horvátok el akarták törölni a föld színéről és a történelemből is. Ezért égették el a nemzeti könyvtárat és a nemzeti levéltárat. Nem birtokolni akarták, eltörölni akarták. Ha nem lett volna nemzeti bibliográfia, ma nem lenne mi alapján

keresni a dokumentumokat a világban, és kérni, hogy bárha csak másolatban, de adjanak valamit, ami létüket mutatja. Az új államok (nincsen messze a példa: Szlovákia, a Magyarországtól északra lévő kis állam) akkurátusan, történetileg visszamenően is összeállítják nemzeti bibliográfiájukat. Az elmúlt hónapokban jelent meg a XVIII. században, Szlovákiában napvilágot látott könyvek nemzeti bibliográfiája. Ezt lehet anakronisztikusnak mondani (hiszen akkor nem létezett ilyen állam, Magyar Királyságnak hívták), de butaság és méltánytalan lenne tagadni, hogy valóban a szlovákok emlékezetének a része, amit így bemutatnak a világnak. Az a múlt, amiből jöttek, amire alapozódnak (minden gesztusukban, gondolatukban). Persze ez a magyar nemzeti bibliográfiának - a magyar történelemnek - is a része (mi előbb kiadtuk), és az is természetes, hogy mi is megtettük.

A könyvtárak ereje tehát az is, hogy nyilvántartásaik rögzítik egy-egy nemzet, egy-egy állam kulturális múltját és jelenét, és ezzel alapszinten annak megőrzését is lehetővé teszik. A fel nem dolgozott könyvtári állomány nem létezik, még akkor sem, ha fizikailag ott van a raktárakban, és időnként leporolják. A számba nem vett digitálisan születő dokumentum is erre a raktárakban elzárt anyagra hasonlít, azzal a hátránnyal, hogy könnyebben elpusztul, megváltoztatja tartalmát. Ezek az anyagok akkor válnak a kulturális örökség részévé, ha megtörténik a számbavételük, és legalább a számbavétel nyilvánosságra kerül.

A nyilvánosság ma már egyértelműen azonos az interneten való elérhetőséggel. Ami nem válik nagyon gyorsan - és Magyarország bünyös kérésben van - az internet világának részévé, azt elfeledik, kimarad a kulturális áthagyományozás folyamatából. Az új generáció tagjai ezzel is szegényebbek lesznek, és szegényesebben tudnak élni.

A könyvtári számbavétel hiányosságai ellenére, a könyvtári dokumentumok teljes szövegű vagy képi digitális megmutatása is előre haladt. Ez az előrehaladás persze lassú folyamat, még akkor is, ha ezen a területen számos nem könyvtári partner látványos eredményeket ért el. Ma az európai könyvtári dokumentumok hozzávetőlegesen 8-10 százaléka érhető el szabad hozzáféréssel a világhálón. A 2013-ig tartó tervezési folyamatban ez az arány várhatóan eléri a 13-15 százalékot. Ha ehhez a fizetős hozzáférésű digitális állományokat is hozzávesszük - bár ezek arányát nagyon nehéz megbecsülni -, akkor is maximum könyvtári örökségünk egynegyede digitalizált. A nagy mennyiségű digitálisan születő dokumentum ezen az arányon viszonylag gyorsan változtat, de a digitálisan nem létező örökségrésznek legalább potenciálisan a napi ismeretek közt tartásához lényegesen nagyobb és tervezettebb digitalizálási tevékenységre lenne szükség.

A központi nyilvántartások kiépítésével kapcsolatosan keveseknek van ellenvetésük. Annál többen kételkednek abban, hogy szükség van-e központi digitális könyvtárra vagy könyvtárakra. Sokan tartják továbbá értelmetlennek a digitális dokumentumoknak mint műtárgyaknak az egy helyre gyűjtését. Amíg nem sokat tudunk egy digitális dokumentum megőrizhetőségéről (mennyi ideig olvasható, nézhető?), úgy addig legalább annyi érv szól az összegyűjtés mellett, mint ellene.

De mi lenne az összegyűjtés célja?

1. A számbavétel segítése (fontosságára utaltam: ha elpusztul is - ez a digitális tartalomnál még leginkább jellemző -, legalább tudjuk, hogy volt). A számbavétel a távoli elérésű dokumentumok esetében a rájuk való utalással is megoldható ugyan, de szerencsésebb, ha az egy helyen lévő anyag elérési paramétereit kell a jövőben változtatni, és nem a világban lévő változásait reménytelenül megkísérelni követni (az URL/URN még nem teljes megoldása a problémának).

2. Még egy másolat, a tartalom megmaradásának újabb esélye. Nagy tömegű dokumentumállományt konvertálni egy újabb rendszerbe egyszerűbb, mint sok, számos fajtájút külön-külön. A rendszerek pedig gyorsan változnak.

3. A legfontosabb azonban az együtt láttatás lehetőségének a megteremtése (tudom, ehhez sem kell feltétlenül összemásolni a dokumentumokat). Miért fontos az együtt láttatás lehetősége, és a gyors, tömeges digitalizálás?

Az alkotás folyamatában (bármilyen területen is történik) az alapot a mások tapasztalata - vagyis a történelem - adja. Így van ez a természet kutatásakor, az emberrel kapcsolatos tudományokban, vagy éppen a társadalomtudományokban is. Ma, a XXI. században a szellemi tulajdon védelmét hangsúlyosan előtérbe helyezzük, és sokszor ezt is egyszerűen csak jogi vagy esetleg alkotásetikai kérdésnek tekintjük. Pedig az informatikai világ egy másfajta lehetőséget kínál a jogvédők számára: gyors, egyszerre történő megmutatását mindannak, amit mások tapasztalatának hívunk. A magyar tudományos és kulturális múlt rövid, az alkotások száma kezelhető mennyiséget mutat (a mindenkori ország lélekszámához viszonyított mennyiségre persze joggal lehetünk büszkék). A nagy tömegű, együtt kezelhető digitális könyvtár tehát a szellemi tulajdon védelmét is szolgálja.

Ez a tömeg (és csak a teljes örökség együttes tömege) biztosíthatja a következő generációk manipuláltsági fokának csökkentését. Ma csak az az igazán élő információ - ahogy mindannyian tudjuk -, ami digitálisan elérhető. A jövő értelmisége nem is találkozik más ismerettel, mint amit ott elér. Sokan vannak, akik ezt a helyzetet ki akarják használni, és ki is használják. Az egyik ilyen visszaélő azt mondja: "válogassatok, elég egy-egy dokumentumtípusból annyit megmutatni (digitalizálni), amennyit az oktatásban használnak" - ki használ?, ki válogat? A másik visszaélés a szélsőséges vélemények képviselőinek szándéka: ezeket a véleményeket, nézeteket hirdető írásokat mindig szabad felhasználásra és nagy feyelemmel küldik a nemzeti könyvtárnak. Ha nem lenne technikai korlátja az összes digitális anyagunk megmutatásának, akkor ma a Magyar Elektronikus Könyvtár jelentős hányada szélsőséges jellegű lenne. Szeretném hangsúlyozni: a nemzeti könyvtárnak nincsen joga megtagadni a közzétételt, ha a jogtulajdonos engedélyezi a minden médiumban történő megjelentetést (könyv helyben, intranet, internet). Akik azért akadályozzák a gyors egyszeri digitalizálást és egyszeri, egységes közzétételt, mert a folyamat mentén kívánnak meggazdagodni, majd a hosszú távú szolgáltatással folyamatosan közpénzhez jutni, azok a szélsőségeseknek dolgoznak még akkor is, ha nem akarnak. A fiatal generációk (és már ez a 40 éveseket is jelenti), szinte kizárólag abból 5-10 százalékból tanultak és gyarapították ismereteiket, amely a hálón elérhető. Ez nagyon kevés akkor, amikor esély van akár a 100 százalékra is.

Az együttes megmutatásnak egyik módja az anyag összegyűjtése, a másik, egy jól működő könyvtári portál felépítése. A párhuzamosság ebben a tekintetben nem igazán költségpazarló, tehát magam is ennek a párhuzamosságnak vagyok a híve.

A magyarországi könyvtáraknak az erejét, illetve gazdagságát mutatja, hogy rendelkeznek a nemzeti bibliográfia részét képező teljes dokumentumállománnyal. Elenyésző százalékban ismerünk olyan nyomtatott dokumentumot, amelynek nem található magyarországi nyilvános könyvtárban őrzött példánya. Ez a szempont különösen akkor válik fontossá, amikor azt látjuk, hogy a magyarországinál sokkal tudatosabb kulturális politikát folytató Szlovákia kénytelen máshonnan - főként tőlünk - eredeti példányt kérni kulturális örökségének digitalizálásakor. Számunkra ez a pozitív egymásra utaltságot jelenti: numerikus lapot numerikus lapra cserélünk, így a nálunk alaphangon létező digitalizálási program is előre halad.

Hogyan kerül a könyvtárakba a digitális anyag?

A könyvtárügy erejét mutatná, ha kötelesepéldány-rendelet egy olyan módosítása jelenne meg, amely minden digitálisan született dokumentum és digitális másolat köteles-szerű beszolgáltatását írná elő. Remélem, megvalósul ez a terv. A kérdéstről az elmúlt időben sok helyen zajlott vita, megfogalmazódtak félelmek a szerzői, illetve kiadói jogok

érvényesülésével kapcsolatosan, illetve nagyon komoly érvek is elhangzottak abban a tekintetben, hogy van-e egyáltalán értelme ennek az összegyűjtésnek. Ez utóbbi témát már érintettem. A jogi aggályokról annyit, hogy a kötelezpéldány-rendelet sohasem volt és nem is egyszerűen jogi kérdés. Alapvetően erkölcsi problémának látom. Az alkotók sorába sokan tartoznak: a szerző, a kiadók, az állam vagy egyéb mecénás, és az alkotók sorába tartoznak azok az intézmények is, amelyek az áthagyományozást (kortárs és a történeti áthagyományozást) biztosítják: kereskedők, könyvtárak, levéltárak, múzeumok, színházak, képtárak stb., stb. Az alkotói és az áthagyományozói folyamat minden résztvevőjének felelős magatartást illik tanúsítani. Erkölcsi alapon! Nem azért, mert a törvényhozó állam ezt elrendeli. Vannak olyan törvények, amelyek erkölcsi értelemben lopást legalizálnak (így jogilag nem tolvaj a tolvaj), és az emberek még mindig sok olyan cselekedetet hajtanak végre, amelyek alapja egyszerűen az erkölcs, és nem valamiféle paragrafus. Nagyon sokan azért küldik a kötelest, mert tudatosan törekszenek arra, hogy a közösségtől kapott értékekre alapozott alkotásukkal valamit vissza kívánnak adni a társadalomnak.

A könyvtárak kiterjedt digitalizálási tevékenységet is folytatnak. Vagy azért, mert ezt az olvasó megrendeli - nemzetközi programként is jól működik a rendszer: az EOD -, vagy azért, mert elindultak közös könyvtári (közgyűjteményi) digitalizálási programok. Az együttműködői kör természetesen bővül ki az oktatási intézményekkel. A könyvtárak egy jól szervezett intézményi körbe tartoznak. Ezért fontos, hogy a könyvtári digitalizálási tevékenységet ne kívülről akarja valaki koordinálni. A külső próbálkozás mindig passzív ellenállást vált ki. Ezért lenne fontos, ha a jogilag ki nem jelölt, de mégiscsak létező nemzeti közgyűjtemények (múzeumok, levéltárak, könyvtárak) koordinálnák ágazatonként ezt a tevékenységet. A Neumann-ház, illetve az NDA kudarcának egyik oka az volt, hogy kívülről próbálták a múzeumokat és levéltárakat olyan tevékenységre rávenni, amelynek szükségességét ők maguk éppen úgy látják, mint a könyvtárak, de végül könyvtáros nyelven akartak velük kommunikálni. Ezt pedig ők nem ismerik, jobban érzik magukat egymás között. Utaltam már a nemzetközi összefogással folyó programokra. Az Európai Unió nem támogat digitalizálási tevékenységet, ha az nem közvetlenül oktatási anyagként hasznosul. Önmagában ez érthető is, meg nem is. Szerintem ez a látszatdemokrácia, látszatintézkedése. A teljes európai könyvtári állomány gyors, egyszeri digitalizálása nem kívánna annyi pénzügyi forrást, mint a válogatás, a válogatás ellenőrzésének megszervezése. Arról nem is beszélve, hogy a versenyemlegesség nagyon álságos jelszava mögé bújva a digitális másolatok magáncélú felhasználását, vagyis a kulturális örökség privatizálását segítik. Miután ez a jelenség nem csupán Magyarországon kelt megütközést, a közintézmények passzív rezisztenciájának részeként egyre elterjedtebb tevékenység a digitális csere. A másik nemzet kulturális örökségét is jelentő dokumentum digitális másolatának cseréje. Sőt, már program szinten is egyeztetnek a könyvtárak. Az Országos Széchényi Könyvtár legfőbb ilyen cserepartnerei Szlovákiában, Romániában és Ausztriában dolgoznak.

A könyvtárak iránti bizalom jele, hogy egyre több adományt kapunk. A szerzők, a kiadók átadják az anyagot csak megőrzésre vagy szolgáltatásra is. Ez a bizalmi tőke ismét a könyvtárak erejét mutatja.

Mi történik a beszolgáltatott, begyűjtött, illetve digitalizált anyaggal?

A nemzeti könyvtár alapelve (és ezt osztja a legtöbb közintézmény): ami a köz pénzén készült, ahhoz a köz szabadon hozzá kell, hogy férjen. Az eddigi gyakorlat is azt bizonyítja, hogy csak jogilag tisztán, a jogtulajdonosok beleegyezésével, kifizetésével tettünk szabadon hozzáférhetővé digitális anyagokat. Minden egyes dokumentumról külön megállapodás születik a jogtulajdonossal (szerzővel, kiadóval).

Valamennyi dokumentumot érdemes egyetlen könyvtári (de akár közgyűjteményi) tároló egységen elhelyezni. Erre már létezik közpénzen létrehozott intézmény, olyan, amely

rendelkezik a biztonságos megőrzéshez kellő szellemi kapacitással: Nemzeti Információs és Infrastruktúra Fejlesztési Intézetnek (NIIF) hívják. A legolcsóbb megoldás tehát a NIIF-szerverek bővítése lenne, és ez - mint digitális biztonsági másolat - működne. A szolgáltatási másolatokat felesleges egyetlen helyre koncentrálni, a különféle szempontok szerint csoportosított anyagot más-más könyvtár koncentrálhatná. Így akár dokumentumtípusonként más "digitális nemzeti könyvtár" jöhet létre. A lényeges kérdés, hogy a digitalizálási, a megőrzési és a szolgáltatási tevékenység koordinált legyen az országban. A koordinálást a nemzeti könyvtár el tudja látni. A könyvtárak erejét bizonyítaná, ha ez sikerülne, illetve a szakmai inkompetenciájukat, ha nem. Lényeges kérdés, hogy az egész folyamatot ne úgy tekintsük, mint jövedelemszerző, vállalkozási tevékenységet. Ha erre az útra lépünk, akkor nem a jól ismert szabályok szerint próbálunk dolgozni, eleve vesztesek leszünk.

Ez nem jelenti azt, hogy az egyedi dokumentumok másolatainak jogdíjaiból, vagy más, hozzáadott értékek mentén végzett munkából ne lehetne a könyvtárnak jövedelme. Sőt, ezekkel az anyagokkal üzletelhet is. Egymásnak is lehetünk ügynökei, vagy magán ügynökségeket is megbízhatunk digitális termékeink forgalmazásával. A lényeg az, hogy az állampolgároknak az általuk fizetett adóért cserébe - ebből élünk, és ebből kapunk az intézményi fenntartási költségeihez is hozzájárulást (sajnos, nem tartanak fenn bennünket) - a kulturális örökséghez szabadon hozzá kell tudni férni. Természetes az is, hogy ha valaki a magánvagyonából befektetésszerűen áldoz a kulturális örökség digitalizálására, akkor neki biztosítani kell a lehetőséget tevékenysége nyereségességéhez.

A kulturális hagyomány maga, ennek a digitalizált másolatai, vagy éppen a már digitálisan születő örökség egyben információ is, és mint ilyen, napjainkban komoly vagyoni elem. Ezért határozott törekvés mutatkozik arra, hogy mint vagyont értékesítse a tulajdonosa. A digitális másolat önmagában hozzáadott értéket hordoz, ezért annak előállítására pénzbe kerül, előállítója pedig jövedelemhez jut. Nagyon fontos tehát, hogy az állam határozott irányítása mellett, és ne a szabadrablás körülményei között folyjék le az a folyamat, amelyben az európai örökség megjelenik a világhálón. A közszféra és a magánszféra együttműködésben biztosítsa azt, amiért a Francia Forradalomtól kezdve a polgári mozgalmak eredménnyel harcoltak: a kultúra polgári nyilvánossága biztosított maradjon. Összefoglalóan szeretnék emlékeztetni írásom néhány, általam fontosnak gondolt részére. Az európai és ezen belül a magyar kulturális örökség digitális másolatának a világhálóra kerülése, ennek gyors megvalósítása stratégiai kérdés. Azért, mert az európai innovatív készség megőrzéséhez, végső soron az európai polgárok munkapiaci versenyképességének megtartásához ezek az ismeretek is kellenek. Az európai kulturális sokféleség csak egy kiegyensúlyozott tartalmú Europeana segítségével őrizhető meg, még akkor is, ha a 2009. évi Europeana-honlap belépési statisztika szerint a belépők több mint 70 százaléka az angolt választotta (a francia, a német, a lengyel* és az orosz mellett). Vagyis annak ellenére, hogy működik az angol mint koiné, a digitális könyvtár tartalma nem lehet egyoldalúan angol, vagy bármilyen más nyelvű sem. A kiegyensúlyozottság azt is jelenti, hogy az European Digital Library tartalma, tükröze a más adathordozókon megjelent dokumentumokénak, tehát nem válogatott.

1. A válogatásmentesség elismeri a szélsőségek létét, nem is cenzúrázza azokat, és a nem szélsőséges (lehetnek ezek tudományos, politikai vagy erkölcsi értelemben) tanítások olyan ellensúlyt képeznek, hogy nem kell tartani az előbbiektől túlzott hatásától.
2. A válogatás nélküli tartalom védi a szellemi tulajdont is, hiszen nem fedeznek fel lépten-nyomon sokszor megírt eredményeket. A nagy mennyiségű digitális anyag együtt láttatásának a lehetősége ráadásul a történelemben elkövetett eltulajdonításokat is dokumentálja, vagy az esetleges párhuzamos felfedezéseket is.

3. A válogatás nélküli digitális tartalom kiküszöböli az anakronizmust, ezzel a hamisító politikai szándékokat is gyengíti. Egyik nemzeti kultúra képviselője sem állíthat magáról valótlan, főként nem teremthet magának dicsőséges nemzeti múltat, dicsőségesebbet a valóban létezettnél. A jövő Europeanájának, illetve a World Digital Librarynek a létrehozásában a könyvtárak kulcsszerepet játszhatnak. Közösségük őrzi a kulturális örökség teljességét, nemzetközi együttműködésük alapja a szabványos világ, személyzetük felkészült az őrzött dokumentumok metaadatainak leírására, a dokumentumállományok prioritások mentén való digitalizálásának irányítására (nem lemondva a teljesség igényéről). A könyvtári közösség együttműködésével valóban nemzeti könyvtárak jöhetnek létre (vagyis az egyes nemzeti könyvtárak feladatait könyvtári együttműködésben sok könyvtár látja el), amelyek nemzetközi programok mentén megvalósíthatják az EDL és a WDL álmát.

A könyvtáraknak azonban gyenge érdekérvényesítő erejük van. Ezért a technológiai újítások sok döntéshozóban azt a benyomást keltik, hogy elégséges a dinamikusan változó makett-világ, a digitális könyvtárak sokasága. A sokféle (technikailag és tulajdonjogilag sokféle) digitális könyvtár csaknem mindegyike a fenntartási terheket az államra hárítja, vagyis közpénzből finanszírozott (vagy már akként születik is, vagy csak azzá válik). Ez utóbbi megoldás legnagyobb veszélye azonban az, hogy a kultúra XIX. században megszületett polgári nyilvánossága kerül veszélybe, az esélyegyenlőség a kulturális javakhoz való hozzáférésben. Az elmúlt száz év története megtanított ugyanis bennünket arra, hogy létezik a cinikus demokrácia: jogilag mindenki egyenlő, ám esélyegyenlősége csupán jogi lehetőség marad (egészséghez, iskolákhoz, vagy éppen a kulturális javakhoz való hozzáférés területén is). Ez pedig kevés.

* A lengyel aránya januárban 6, februárban 4, márciusban 9 százalék volt.